

ИВАН БОЖИЛОВ
(Нов български университет, София)

НЯКОЛКО БЕЛЕЖКИ КЪМ
THEOPHANES CHRONOGRAPHIA, 497₁₆₋₂₆

Анализиран е абзац от „Хронография“ на Теофан Изповедник, в който византийският хронист описва договора, сключен между България и Византия в 716 г. и преди всичко споменаването в този текст на българския кан Кормесий.

Ключови думи: Теофан, договор 716, Кормесий, двувластие

The paper analyzes the paragraph of the Chronicle of Theophanes the Confessor in which the Byzantine Chronicler describes the contract made between Bulgaria and Byzantium in 716, and above all the mention of the Bulgarian ruler Kormesios in it.

Keywords: Theophanes, Contract of 716, Kormesios, diarchy

През есента на 812 г. българският кан Крум започнал преговори с император Михаил I. Чрез своя пратеник Драгомир той заявил на ромейския василевс, че иска „да бъде възобновен договoрът, сключен при Теодосий Адрамитец и патриарх Герман с Кормесий, господаря (κόρυος) на България по онова време (ἐκεῖνο καιροῦ). Договорът очертавал границите от Милеона в Тракия [1] [определял да се дадат одежди?] и червени кожи на стойност 30 литри злато [2]; освен това бегълците от едната и от другата страна да бъдат връщани взаимно, дори ако се случи да заговорничат срещу властите [3]; търговците в двете страни да бъдат снабдявани със сигилии и печати [а на тези, които нямат печати, да се отнема] това, което, имат и да се внесе в държавното съкровище [4]¹. Крум заплашил, че ако не бъде възстановен този договор, той ще нападне Месемврия (Несебър).

Проблемът, който ще разгледам на следващите страници, не засяга достоверността на Крумовото твърдение като цяло, т.е. сключен ли е бил някога такъв договор между България и Византия. Договорът е факт, който не се оспорва

¹ Theophanis Chronographia I, ed. C. de Boor, Lipsiae 1883 (Georg Olms Verlag – Hildesheim – New York 1980), 497₁₆₋₂₆ (по-нататък: Theophanes Chronographia).

в специализираната литература². Нито пък ще споря дали в § 2 става дума за ежегоден данък, който Империята се задължавала да плаща на българите, или за търговско споразумение (“Tribut or Trade”, както се изрази Н. Икономидис) и че с този текст се определяли търговските квоти на византийския износ за България. Тук моето внимание е насочено към въпроси на хронологията и про-сопографията на България през първата половина на 8. век, отразени в цитирания по-горе абзац от Теофановата Хронография³.

* * *

Основният въпрос, който трябва да получи отговор, е: кога е сключен този важен договор между България и Византия и кой е българският владетел, който го е сключил? Теофан, верен на обичайната практика, използвана от византийските хронисти, е обвързал договора с имената на известни личности от двете страни. Това са византийският император Теодосий III (715–717) и константинополският патриарх Герман (715–730) от византийска страна (впрочем това е един от неговите задължителни начини за датиране) и Кормесий, който бил господар на България *по онова време*. Какъв е проблемът? „Онова време“ без съмнение е времето на Теодосий III и патриарх Герман, а точната година е 716; дата, която се приема единодушно от изследователите. Проблемът е много елементарен, но затова пък категоричен: през 716 г. кан на българите е бил Тервел. Теофан го споменава за последен път в 719 г.⁴ Следователно Кормесий не би могъл да бъде кан/κύριος на българите през същата 716 г. Тогава? Хипотезите са много и всяка от тях оставя някакви съмнения и буди основателни възражения. Очевидно трябва да се разгледат всички възможности, за да бъде разкрита убедително личността на Кормесий – тук ще го наричам за удобство Кормесий I, – свързан по някакъв начин с българо-византийския договор от 716 г.

1. *Кормесий II* (Теофан). След като съобщава за бунта на българите, които убили своя господар Телец, Теофан не пропуска да отбележи, че на негово

² *Ив. Божилков*, България и Дубровник. Договорът от 1253 г., София 2010, № 3, 17–20.

³ Длъжен съм още в самото начало да направя едно библиографско уточнение. Става дума за трудовете на В. Бешевлиев по история на прабългарите. Неговото име през последните тридесетина години носят четири книги с близко заглавие, а именно: най-обемистата *Die protobulgarische Periode der Bulgarischen Geschichte* (Hakkert – Amsterdam 1981); две книги, онасловени: *Първобългарите. Бит и култура* (1981) и *История* (1984). В най-общи линии разликите между първата книга и другите две са: в българските издания липсват първите две глави и петте приложения, които са част от книгата на немски език (1–143, 481–521). През 2008 г. Фондация „Българско историческо наследство“ (Пловдив) публикува книга под наслов „Първобългарите. История, бит и култура“, в която механично са обединени двете книги на български език (1981, 1984). Тук ще използвам немското издание (цит.: *Die protobulgarische Periode*), тъй като в него има немалко текстове, които липсват на български език и в българското издание от 2008 г. (в него има абзаци и пасажки, които не се намират в немското издание). Двете книги, от 1981 и 1984 г., няма да бъдат използвани, освен когато в някоя от тях има текст, който липсва или се различава от българското издание (напр. списъка на владетелите в книгата от 1984 г., с. 218, който се различава от списъка в *Die protobulgarische Periode*, 504).

⁴ Theophanes Chronographia, 400^{18–20}; Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, ed. C. Mango, Dumbarton Oaks, CFHB XIII, Washington 1990, § 57, 126^{1–31}; друг вариант на събитията (по-нататък: Nikephoros, *Short History*). За датата 719 г.: *Ibidem*, C. Mango, 210.

място те поставили Сабин/Савин ($\Sigma\alpha\beta\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$), който $\gamma\alpha\mu\beta\rho\acute{\omicron}\varsigma$ $\delta\upsilon\tau\alpha$ $\text{Κορμεσίου τοῦ πάλαι κυρίου αὐτῶν}$ [българите]⁵, т.е. „бил [Савин] зет на техния [на българите] някогашен господар Кормесий“. Наречието $\pi\acute{\alpha}\lambda\alpha\iota$, т.е. „някога, едно време“, но и „по-рано, преди“, не е достатъчно, за да ситуира Кормесий II във времето. Но Теофан не е пропуснал да ни даде още един знак, а именно: споменатият тук Кормесий II е бил тъст на Савин. Тъй като Савин, както видяхме, заел престола след Телец, който пък е бил кан за кратко време през 763 г.⁶, можем да допуснем, че Кормесий II е бил български владетел за кратко време през 763 г. (?) Това са данните на Теофан и на близкия до него патриарх Никифор⁷. Затруднението идва от това, че в *Именника на българските канове* липсва кан на име Савин, но пък присъства Винех⁸ (от друга страна, той е неизвестен на Теофан и Никифор). В. Бешевлиев предложи следното решение на това разминаване между различните извори: първоначалната форма на името на Винех (на старобългарски) е била *Сивинехъ*. Поредният неизвестен преписвач е схванал началната сричка *си-* като показателно местоимение (този?), изписано слято с името, и затова ги е разделил: *си винехъ*; следващият копист, който не разбрал този израз, е пропуснал *си* и е запазил само *винехъ*⁹. Трябва да отбележа, че това обяснение е много остроумно, много впечатляващо, за да бъде вярното. *Си* е кратка дателна форма (на местоимението себе, себъ...) със значение *си* при възвратни глаголи или с притежателно значение *свой*¹⁰. Последните изследвания по (пра)българска ономастика установяват, че Винех и Савин са две самостоятелни имена: Винех – *Внѣк, *Внѣхъ със звучене Бенек/Бенех и значение като именна форма ‘Умния’; Савин – $\Sigma\alpha\beta\acute{\iota}\nu\omicron\varsigma$ произлиза от $\check{s}\acute{a}b$, $\check{s}\acute{a}bb\acute{i}$ със значение ‘юноша, младеж’ (по-вероятно, отколкото $s\acute{a}bin$, $s\acute{a}win$: ‘Рад, Радко’ или ‘Веселин, Веско’¹¹).

И така, установяваме, че Кормесий II е бил тъст на Савин и български кан малко преди 763 г. Може ли той да бъде отъждествен с Кормесий I? И двамата имат едно и също име (Теофан-Никифор не ги познава), и двамата са били $\kappa\acute{\upsilon}\rho\iota\omicron\varsigma$ на България/българите. По-труден е проблемът с хронологията: Кормесий I се появява в събития, които по някакъв начин са свързани със 716 г., а Кормесий II е бил кан на българите преди 763 г. и предшественик на Телец. Това са сведенията, които дължим на Теофан. Видяхме, че Кормесий I не е бил български кан в 716 г. Но дори да допуснем за момент, че е бил такъв, възможно ли е той да е бил господар на българите поне 47 години (!), т.е. най-късно от 716 до 763 г.? Очевидно не е невъзможно, но едва ли е вероятно. Ако приемем, че Кормесий I наистина е бил български кан, но свързането му с имената на император

⁵ Theophanes Chronographia, 433¹⁴⁻¹⁶.

⁶ *Beševliev*, *Die protobulg. Periode*, 213–215, 504 (съвладетел с титла капхан/кавхан); *Същият*, *Първобългарите*, 111–112; *Ив. Божилов, В. Гюзелев*, *История на средновековна България VII–XIV в.*, София 1999 (2006²), 115–116 (*В. Гюзелев*); Nikephoros, *Short History*, 220 (*C. Mango*).

⁷ Nikephoros, *Short History*, § 77: 150₁₋₁₈; § 79: 150₁–152₁₂ (патриарх Никифор не познава Кормесий и описва съвсем друга картина след бягството на Савин в Константинопол; Умор – Токту – „канпаганос“, т.е. кан Паган у Теофан – вж. по-долу).

⁸ *М. Москов*, *Именник на българските ханове* (Ново тълкуване), София 1988, 21.

⁹ *Бешевлиев*, *Първобългарите*, 112 (*Die Protobulg. Periode*, 212–214: това обяснение липсва, но в бел. 2 на 212 е предадена накратко основната идея).

¹⁰ Старобългарски речник, Том II (О-У), София 2009, 665–666.

¹¹ *Б. Симеонов*, *Прабългарска ономастика*, Пловдив 2008, 164–166.

Теодосий III и патриарх Герман е недоразумение, възниква въпросът: кога той е заемал българския престол? Очевидно по-късно след 716 г. (в Именника след Тервел са вписани двама неизвестни и Севар). Това вече предполага Кормесий I да бъде отъждествен с Кормесий II.

2. *Кормисошъ* (*Именник на българските канове*)¹². Няма съмнение, че българската форма ‘Кормисош’ трябва да бъде сближена с гр. Κορμῆσιος. Тази идентификация не би трябвало да се затрудни от твърдението, че формата Кормисош е погрешна и по-точното предаване на името е Кормесий, което „отговаря на звуковата структура на прабългарския като хуно-алтайски език“¹³. Следователно бихме могли да допуснем, че Кормисош е идентичен поотделно с Кормесий I и Кормесий II, а ако те са едно и също лице, с още по-голяма сигурност да бъде идентифициран и с двамата. В основата на името Кормисош → Кормесий е глаголният корен *kur-/kog-*, а най-подходящата именно-глаголна форма е със значението ‘уважавания, вежливия, почитания’; или староиндийската заемка в хуно-алтайските езици *kuḡu-guḡu*: ‘уча другите, учител съм’, т.е. Учителя¹⁴. В Именника Кормисош/Кормесий е поставен след Севар и преди Винех, т.е. тази позиция го отдалечава значително от Тервел, тъй като между последния и Севар е имало още двама български владетели, чиито имена днес са неизвестни¹⁵. По този начин Кормисош не само е идентичен с Кормесий (I и II), но и се доближава по време със събитията от 763 г.

3. *Кроумѣсиѣ* (Мадарски конник). Името се среща два пъти в т.нар. фрагмент Пв (ред 10 и 12) от надписите, изписани край Мадарския конник¹⁶. Издателят на надписите В. Бешевлиев предлага: „Името Кроумѣсиѣ може не само да се сближи, но и напълно да се отъждестви с известния от други извори български владетел Κορμῆσιος и Кормисош“¹⁷. Както винаги той е категоричен и не оставя други възможности за обяснение. А такива винаги има.

3.1. Първото четене на Кроумѣсиѣ (Пв, ред 10) е несигурно, тъй като е запазено само *-єєiv*. Но второто (ред 12) е достатъчно ясно и четливо, за да може да се допълни първото.

3.2. Каква е била позицията на Крумесис в държавната йерархия? В надписа той е споменат като *ὁ Кроумѣсиѣ ὁ ἄρχων*. Във фрагмент Ic се чете: *ὁ Тервелѣиς ὁ ἄρχων*, т.е. архонтът (според В. Бешевлиев „вождът“) Крумесис е равнопоставен с архонта Тервел, или казано по-ясно, и двамата са били владетели на българите. Начинът на изписване, въпреки разликите във времето, не позволява друго обяснение.

¹² Москов, Именник, 21.

¹³ Симеонов, Прабългарска ономастика, 163.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Москов, Именник, 21.

¹⁶ В. Бешевлиев, Първобългарски надписи (Второ преработено и допълнено издание), София 1992, 101.

¹⁷ Пак там, 111.

3.3. Във фрагмент III, ред 8 се чете: ὁ Ομοῦρταῦ ἄρχων (тук ἄρχων е без опеределителния член, но титлата е част от израза ἐκ θεοῦ ὁ Ομοῦρταῦ ἄρχων)¹⁸. Този фрагмент е разположен вдясно от фрагмент Пв (там е споменат Крумесис). Той е много по-късен като изписване от първите четири поне със сто години (след 814). Присъствието в него на името на кан Омуртаг (814–831) дава основание да се допусне, че в предшестващия го по време фрагмент Пв (той е разположен наляво от фрагмент III) е било разказано събитие от времето на кан Крум (803–814), т.е. Κροῦμεσις. Византийските автори изписват името на този български владетел предимно като Κροῦμσιος¹⁹. Изключенията са малко: Κροῦμνος, Κρέμ²⁰. В Cod. Vat. Slavo 2, f. 145^v името е КруѠм. Хипотезата, че във фрагмент Пв е споменат кан Крум, е напълно допустима. При това положение Крумесис (Мадарски конник) не е тъждествен с Крумесий I и II (Теофан) и Кормисош (Именника).

* * *

И така, въпросът, с който започнах: как името на Кормесий (I), идентичен с Кормесий II и Кормисош, е било свързано с договора между България и Византия, сключен през 716 г., след като през тази година той не е бил кан на българите? Ето най-важните обяснения.

В. Н. Златарски прие, че Теофан е датирал правилно този двустранен акт чрез споменаването на имената на император Теодосий III и патриарх Герман (единствената възможна година, в която двамата са се засекли, е 716), тъй като е познавал, съвсем естествено, много по-добре историята на ромеите, отколкото българската действителност; замената на Тервел с Кормесий е грешка на Теофан; самият Кормесий е бил български кан от 733 до 753 г.²¹ В. Гюзелев пропуска проблема с размяната (?) на имената, тъй като приема, че Кормесий е наследник на Тервел и тази хронологическа близост между двамата е довела до грешката на византийския хронист²².

В. Бешевлиев бе този, който се занимава най-обстойно с проблема за българския владетел, сключил договора от 716 г. Нещо повече, тази идентификация бе само елемент от една много по-обширна теза за състоянието и устройството на върховната власт през т.нар. от него „първобългарски период“ (679–864). Без да се впускам в подробности, ще представя това екстравагантно схващане на В. Бешевлиев: В „първобългарска България“ е съществувало по традиция *двувластие* (Doppelkhanat – Doppelkönigtum); двойка владетели, в която вторият е

¹⁸ Пак там, 100.

¹⁹ Theophanes Chronographia, 491⁸, 497¹⁶, 500²⁴, 503⁶; Theophanes Continuatus, ed. I. Bekker, Bonnæ 1838, 216¹¹; Leo Grammaticus Chronographia, ed. I. Bekker, Bonnæ 1842, 206³; Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. I. Thurn, Berolini – Novi Eboraci, 1973, 5⁷⁶, 6⁸², 12^{12, 21}, 116⁵, 117¹⁸; Scylitzes Matritensis. Vitr. 26–2 (вж. *Ив. Божилов*, Българите във Византийската империя, София 1995, 165, № 1).

²⁰ Theophanes Continuatus, 12¹⁷; A. Adler, Suidae Lexicon, Lipsiae 1928, 487.

²¹ В. Н. Златарски, История на българската държава през Средните векове, Том I, част 1, София 1918 (1994²), 177.

²² *Божилков, Гюзелев*, История, 109, 112, 690 (В. Гюзелев).

бил заместник на първия, но със същите права²³. И за да се върна към конкретния въпрос, Кормесий (Теофан) – Кормисош (Именника) е бил съвладетел на Тервел и в това си качество е сключил договора от 716 г.²⁴ Бих казал, прекалено остроумна идея, която решава радикално нашия проблем. Ако е убедителна. Защото тя не е подкрепена с нито едно сериозно доказателство (освен самото твърдение на Теофан, че Кормесий е част от събития, свързани със сключването на договора). Ще бъде съвсем кратък и ще отбележа, че подобно обяснение (Кормесий – съвладетел на Тервел) се опровергава без затруднения както с аргументи от конкретен характер, така и от съображения с по-общо звучене. Но тъй като тезата за *двувластието* в България през варварската епоха и преди всичко нейното категорично опровержение изискват специално изследване²⁵, тук ще се задоволя да направя някои кратки бележки и внушения. Идеята на В. Бешевлиев, че всеки от българските владетели от Аспарух (sic) до Персиан, т.е. от 679 до 852 г., е имал свой съвладетел²⁶, не издържа никаква критика. Анализът на този списък, включващ 17 канове (сред тях Дукум и Дицевг/Диценг, които никога не са били владетели)²⁷, показва, че В. Бешевлиев не е в състояние да ни убеди в своята хипотеза. Не може да се прескочи такъв изключителен исторически извор, какъвто е Именникът. Защото да се търсят следи от двувластие в този текст, е една илюзия (дори институцията намъстник е останала встрани от сериозните наблюдения)²⁸. На всеки, който се занимава с идеята за двувластието и специално с двойката Тервел-Кормесий, не може да не хрумне идеята да съпостави двете лица и техните действия (ако те са управлявали България заедно и едновременно). В 705 г. Тервел е българският кан, без чиято помощ второто възшествие на Юстиниан II би било немислимо²⁹. И василевсът е оценил тази решаваща помощ чрез своята благодарност, чиито измерения надхвърлят далече обичайната практика. Дори това да е само кесарското достойнство, което дотогава Империята никога не е давала на чужд владетел и нямало да повтори в бъдеще този акт³⁰. И накрая още един пример, на който В. Бешевлиев твърде много държи. Става дума за един архонт на българите, който според патриарх Никифор се наричал *καμπλαύνος*³¹. В това малко странно словосъчетание българският учен видя титлата *καρχαυος/καυχαυος*, следователно втори владетел на българите при кан Умор³². Той дори

²³ *Beševliev*, Die protobulg. Periode, 338–341; *Същият*, Първобългарите, 283–292.

²⁴ *Beševliev*, Die protobulg. Periode, 198–199; *Същият*, Първобългарите, 99.

²⁵ Подготвям специална статия под наслов: „Българският кан: абсолютизъм или двувластие?“.

²⁶ *Beševliev*, Die protobulg. Periode, 504. Тази таблица липсва в книгата от 2008 г., а таблицата, поместена в книгата от 1984 г. (218), е различна.

²⁷ Критика на тази идея у В. Гюзелев, Кавханите и ичиргу боилите на българското ханство-царство (VII–XV в.), Пловдив 2007, 199–204 (Приложение № 2: За наследника на хан Крум на българския престол).

²⁸ *Москов*, Именник, 20.

²⁹ *Iv. Dujčev*, La seconda ascesa di Giustiniano II al trono imperiale, Studi in onore di Vittorio de Falco, Napoli 1971, 555–562 (*Iv. Dujčev*, Medioevo bizantino-slavo IV/2, No LV, Sofia 1996; *Божилков, Гюзелев*, История, 105–106 [*В. Гюзелев*]).

³⁰ Печатът на Тервел: *G. Zacos – A. Vegler*, Byzantine Lead Seals I/3, Basel 1972, No 2672: Θεοτόκε, βοήθει Τερβελλίου καίσαρος; *N. Oikonomides*, A Collection of Dated Byzantine Lead Seals, Dumbarton Oaks, Washington 1986, No 26.

³¹ Nikephoros, Short History, § 77: 150_{1–18}; § 79: 152₉.

³² *Beševliev*, Die protobulg. Periode, 46; *Същият*, Първобългарите, 290.

не е допуснал възможно друго четене: кан/кан Παγάνος, т.е. кан Паган, подкрепено от Теофан³³. И накрая, няма да се спирам на компаративистиката, тъй като приведените сведения за двувластието сред някои източни народи съвсем не изчерпват състоянието на тази институция сред хуни, тюрки, авари, хазари.

Заклучение. В цитирания абзац от Хронографията на Теофан не става дума толкова за грешка, както най-често се твърди, а по-скоро за неумело, прибързано съкращаване на съответния текст от т.нар. Голям хронограф, използван от Теофан като първоизвор. Там по всяка вероятност се е обяснявало, че договорът, сключен при император Теодосий и патриарх Герман, е бил подновен след неговото изтичане при българския кан Кормесий. За съжаление „Кратка история“ на патриарх Герман стига едва до 769 г. и разказът на Теофан за искането на кан Крум, предявено към ромеите през 812 г., не може да бъде проверен.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. *I. Thurn*, Berolini – Novi Eboraci 1973.
 Leo Grammaticus Chronographia, ed. *I. Bekker*, Bonnae 1842.
 Nikephoros Patriarch of Constantinople, Short History, ed. *C. Mango*, Dumbarton Oaks, Corpus Fontium Historiae Byzantinae XIII, Washington 1990.
Oikonomides N., A Collection of Dated Byzantine Lead Seals, Dumbarton Oaks, Washington 1986.
 Scylitzes Matritensis. Vitr. 26–2
 Theophanes Continuatus, ed. *I. Bekker*, Bonnae 1838.
 Theophanis Chronographia I, ed. *C. de Boor*, Lipsiae 1883 (Georg Olms Verlag – Hildesheim – New York 1980).
Zacos G., Veglery A., Byzantine Lead Seals I/3, Basel 1972.
Бешевчиев В., Първобългарски надписи (Второ преработено и допълнено издание), София 1992.
 [Beševčiev V., Pŭrvobŭlgarski nadpisi (Vtoro preraboteno i dopŭlneno izdanie), Sofija 1992].

Литература – Secondary Works

- Adler A.*, Suidae Lexicon, Lipsiae 1928.
Beševčiev, Die protobulgarische Periode der Bulgarischen Geschichte, Hakkert-Amsterdam, 1981.
Dujčev Iv., La seconda ascesa di Giustiniano II al trono imperiale, Studi in onore di Vittorio de Falco, Napoli 1971, 555–562 (*Iv. Dujčev*, Medioevo bizantino-slavo IV/2, No LV, Sofia 1996).
Ашарин Н. И., Болгары и чувашы, Казан 1902 (оттыск из XVIII тома Известий Общества Археологии, Истории и Этнографии за 1902 год.) [*Ašarin N. I.*, Bolgary i čuvaši. Kazan, 1902 (ottysk iz XVIII toma Izvestij Občestva Arheologii, Istorii i Ètnografii za 1902 god.)]
Божилев Ив., Българите във Византийската империя, София 1995. [*Božilov Iv.*, Bŭlgarite vŭv Vizantijskata imperija, Sofija 1995].

³³ Theophanes Chronographia, 436; Παγάνος ὁ Κῆρις Βουλγαρίας. Идеята е стара и добре обоснована: *Н. И. Ашарин*, Болгары и чувашы, Казан 1902 (оттыск из XVIII тома Известий Общества Археологии, Истории и Этнографии за 1902 год.), 58.

- Божилев Ив.*, България и Дубровник. Договорът от 1253 г., София 2010. [*Božilov Iv.*, Bŭlgarija i Dubrovnik. Dogovorŭt ot 1253 g, Sofija 2010].
- Божилев Ив., Гюзелев В.*, История на средновековна България VII–XIV в., София 1999 (2006²). [*Božilov Iv., Gjuzelev V.*, Istorija na srednovekovna Bŭlgarija VII–XIV v, Sofija 1999 (2006²)].
- Гюзелев В.*, Кавханите и ичиргу боилите на българското ханство-царство (VII–XV в.), Пловдив 2007. [*Gjuzelev V.*, Kavhanite i ičirgu boilite na bŭlgarskoto hanstvo-carstvo (VII–XIV v.), Plovdiv 2007].
- Златарски В. Н.*, История на българската държава през Средните векове, Том I, част I, София 1918 (1994²). [*Zlatarski V. N.*, Istorija na bŭlgarskata dŭrŭzava prez Srednite vekove. Tom I, čast I, Sofija 1918 interval (1994)].
- Москов М.*, Именник на българските ханове (Ново тълкуване), София 1988. [*Moskov M.*, Imennik na bŭlgarskite hanove (Novo tŭlkuvane), Sofija 1988].
- Симеонов Б.*, Прабългарска ономастика, Пловдив 2008. [*Simeonov B.*, Prabŭlgarska onomastika, Plovdiv 2008].
- Старобългарски речник, Том II (О-У), София 2009. [*Starobŭlgarski rečnik*, Tom II (O-U), Sofija 2009].

Иван Божилев

(Нови бугарски универзитет, Софија)

НЕКОЛИКО РЕЧИ О ТЕОФАНОВОЈ ХРОНОГРАФИЈИ, 497₁₆₋₂₆

Аутор анализира један одељак византијског хроничара Теофана (р. 497₁₆₋₂₆) дубокоумним приступом. Тај одељак садржи текст уговора закљученог 716. године између бугарске државе и Византијског царства. Бави се пре свега поменом бугарског кана Кормесија, који је (према Теофану) потписао тај билатерални уговор са бугарске стране. Закључује се да је име бугарског владоца ту забележено грешком, тј. захваљујући неправилном скраћивању једне изгубљене хронике (тзв. *Великог Хронографа*), коју је Теофан користио као свој примарни извор.